

КОНКУРЕНТНІСТЬ ВИБОРІВ ЯК КРИТЕРІЙ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Проаналізовано наукові підходи до визначення демократичних характеристик політичних виборів. Запропоновано класифікацію та методичку оцінки конкурентності виборів як провідного критерію демократичності.

Ключові слова: політичні вибори, виборчий процес, демократія, конкурентність, суб'єкти політики.

Однією з сутнісних характеристик демократії виступає конкурентний характер формування органів влади та розподілу ресурсів політичного управління суспільством. Основним механізмом створення політико-управлінського апарату виступають вибори. Тому саме відкритий, конкурентний характер виборчого процесу може розглядатися як основний критерій практичної реалізації демократичних перетворень. На користь цього твердження свідчить також практика квазідемократичних режимів використовувати вибори як ширму або формальну легітимацію авторитарних відносин у політичній сфері суспільства. Вітчизняний політолог, фахівець у галузі політичних партій Ю. Шведа наголошує, що демократичні вибори — це конкуренція політичних сил. Вибори є демократичними тою мірою, якою учасники мають рівні можливості на перемогу [1, с. 144].

Концептуальне осмислення специфіки перебігу електорального процесу в контексті демократизації перехідного суспільства запропоноване в працях В. Я. Гельмана, В. П. Єлізарова, Н. Манро, М. Попеску, Р. Роуз, Г. Тока, Д. Фарелл та ін. Окремі характеристики виборчих циклів містяться також в працях українських науковців, в яких висвітлено широкий спектр проблематики перебігу сучасних демократизаційних процесів (В. М. Бебик, В. І. Бурдяк, І. О. Кресіна, Л. О. Кочубей, М. І. Михальченко, М. В. Примуш, Н. Ю. Рогар, Ю. Шведа та ін.). Разом з тим, у дослідженнях, присвячених висвітленню електорального процесу, приділяється недостатня увага формуванню

методик визначення конкурентності та змагальності виборів, які саме і перетворюють їх на сутнісний критерій демократії.

Як наголошує Я. Ашихміна, у сучасному світі, не скасовуючи демократичних засад існування держави, все частіше правлячими елітами використовуються режимні практики, що дозволяють їм утримувати політичну владу без включення в політичну боротьбу населення, або використовувати мобілізуючі технології [2]. Під впливом цих процесів поширення набула модель демократії Й. Шумпетера, в якій сутнісною відмінністю демократії визнається «зміна влади через вільні і справедливі вибори», а демократичний метод управління суспільством визначається як «інституціональна система для прийняття політичних рішень, у якій окремі громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців» [3, с. 477].

Значну увагу при оцінці сучасної демократії деякі дослідники акцентують на реальній можливості саме зміни влади. Відомий російський політолог В. Гельман зазначає, що «простий електоральний тест» не є адекватною характеристикою демократії в епоху «політичних машин» і «партій влади», коли результати голосування, навіть за умов наявності конкуренції, багато в чому обумовлюються потенціалом адміністративної мобілізації мас правлячими силами [4].

У цьому контексті продуктивними для подальшого наукового аналізу виглядають розробки російських дослідників електорального процесу, які пропонують використовувати поєднання якісних та кількісних методів визначення та вимірювання. Одна з таких методик запропонована В. Гельманом та Є. Поповою, згідно з якою, якщо результат «кандидата-інкумбента» (депутати, що вже були обрані, та є впливовими представниками домінуючих політичних груп) на виборах менше двох третин, тоді можна говорити про те, що конкурентність і змагальність присутні, і вибори можна вважати демократичними [5].

Даний підхід базується на класифікації професора Гельсінкського університету Т. Ванханена, який на цій основі розділив вибори на «демократичні» і «недемократичні». Провідним чинником, на думку Т. Ванханена та його колег, виступає система розподілу ресурсів в суспільстві, оскільки боротьба за владу здійснюється з метою доступу до ресурсів. Відповідно, якщо ресурси зосереджені в руках однієї групи, то політичний режим буде авторитарним, якщо ресурси мають горизонтальне розподілення між декількома центрами владного впливу, то політичний режим зможе набувати демократичних ознак.

Окрім цього загального показника рівень демократизації режиму в даних проектах досліджується за допомогою таких показників, як конкуренція та участь. Показником розвитку конкуренції вважається

відсоток голосів, або місць в парламенті, отриманих усіма партіями, відносно до партії-лідера (100 % мінус доля партії-лідера). Показником участі виступає відсоток тих, хто проголосував на виборах по відношенню до загальної чисельності населення (в межах тих самих виборів).

В основі класифікації Т. Ванханена закладений відсоток голосів, який отримав «інкумбент» і інші кандидати в результаті голосування. Якщо інші кандидати отримали менше 30 % від числа тих, хто проголосував, вибори, на думку Ванханена, є недемократичними, оскільки в умовах вільної конкурентності та змагальності досягнення такого результату неможливе [6].

У той же час можна погодитися з думкою Я. Ашихміної, що хоча виражений в математичній формулі критерій і забезпечує певну об'єктивність при оцінюванні ступеня демократичної конкурентності, однак при цьому формалізований підхід може перетворюватися у формальний. Оскільки, якщо послуговуватися підходом Т. Ванханена, то демократичність та недемократичність виборів може визначати відмінність у показниках лише на 0,1 %. Тому окрім формалізованого критерію конкурентності для досягнення більшої точності аналізу пропонується враховувати також другий критерій — передбачуваність виборів. Передбачуваність виборів визначається як початкова розстановка сил, домінуюче співвідношення політичних ресурсів, а не кінцевий результат виборів. Наприклад, кандидат-лідер, відчуваючи свою «непереможність», може не задіяти всіх своїх ресурсів в ході виборчої кампанії, унаслідок чого прийде до перемоги з невеликим відривом. При цьому не обов'язково має бути великий розрив у сукупних ресурсах кандидатів, для того щоб позначити вибори як передбачувані. Може скластися такий стан, за якого потенціал двох кандидатів відрізняється не надто помітно, але електорат досить «жорстко» розколотий між кандидатами. Наприклад, практично завжди можна передбачити підсумки виборів в суспільстві, чітко сегментованому за національною або конфесійною ознакою (Кіпр, Ліван, Північна Ірландія, Шрі-Ланка і т. ін.). Туг має значення не стільки обсяг ресурсів, скільки кількісне співвідношення між різними сегментами виборчого корпусу [7].

Конкурентність дозволяє оцінити процес виборчої кампанії: її напруженість, активність учасників, гостроту боротьби, масштаби використання ресурсів. Остаточний результат тут також не є адекватним показником: виборча кампанія може бути дуже гострою («напруженою»), суперники використовують всі свої ресурси, але одна із сторін робить це вкрай неефективно; в підсумку розрив між голосами, поданими за кандидатів, виявляється досить значним. Навпаки, невеликий розрив не завжди є повноцінним свідченням

конкурентних виборів. В жорстко фрагментованому суспільстві, де кандидати взагалі можуть не вести ніякої кампанії, знаючи, що кожен сегмент «гарантовано» проголосує за конкретного претендента на виборах, розрив між протиборчими сторонами може бути дуже невеликим.

Виходячи з аналізу вищенаведених наукових підходів, можна виділити кілька моделей виборів, що дозволяють оцінити рівень розвитку демократії.

Характеристики виборів	Передбачуваність	Непередбачуваність
Конкурентність	Можливим є визначення переможця на старті кампанії, що не знижує напруження боротьби, оскільки суперники фаворита в ході кампанії прагнуть завдати максимальної шкоди його політичним позиціям і зміцнити власні. Головним аспектом виступає ціна перемоги — які втрати понесе фаворит на шляху до неї, на які змушений буде піти поступки, і які придбання зможуть зробити його конкуренти	Ресурси, якими володіють кілька (щонайменше двоє) кандидатів на виборах, цілком порівнянні між собою, і між ними точиться реальна, гостра боротьба за перемогу. Результат виборів залежить від об'єктивних можливостей кандидатів мобілізувати голоси виборців
Неконкурентність	Результат виборів зумовлений очевидною нерівністю ресурсів лідера кампанії та інших учасників. Альтернативи лідеру є чисто формальними і фактично ніхто не може вплинути на результат виборів	Не дозволяють визначити переможця заздалегідь, виходячи зі співвідношення ресурсів кандидатів. Однак ті чи інші причини суб'єктивного характеру змушують одного або декількох суперників відмовитися від активної боротьби. Ступінь передбачуваності при цьому буде зростати в міру розгортання кампанії, якщо потенційно сильні конкуренти, які повинні були «наганяти» лідера перегонів, поведуть себе пасивно. Якщо ж, навпаки, пасивну позицію займе сам лідер, результат

		виборів проорокувати стане все важче. Різновидом таких виборів є вибори, на яких кандидати мають приблизно однакові, але недостатні ресурси (наприклад, вибори в органи місцевого самоврядування нижчої ланки).
--	--	---

За допомогою запропонованої класифікації проаналізуємо результати та тенденції проведення парламентських виборів в Україні. Результати основних політичних сил на парламентських виборах в Україні 2006 та 2007 рр. [8].

	2006 рік	2007 рік
Партія регіонів	32,1	34,4
БЮТ	22,3	30,7
НУ/НУНС	14,0	14,2
СПУ	5,7	2,9
КПУ	3,7	5,4

За критерієм конкурентності наведені результати свідчать про достатній рівень змагальності, оскільки, незважаючи на те, що одна політична сила (Партія регіонів) набрала більше 30 % голосів, передбачуваність результату знижувалася завдяки тому, що до партії-лідера за рівнем політичної підтримки впритул наблизилася інша політична сила (БЮТ), яка виступала реальною альтернативою в боротьбі за електоральну підтримку.

Щодо розподілу ресурсів, то під час виборчих кампаній 2006-2007 рр., хоча і спостерігається перевага Партії регіонів, вона ще не набуває визначального характеру. Таким чином, користуючись зазначеними критеріями, можна кваліфікувати ці вибори як конкурентно-непередбачувальні.

Тенденції, що сформувалися під час виборчого процесу 2012 року, свідчать про певну зміну ситуації. Якщо використовувати дані соціологічних досліджень фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, то у середині серпня 2012 року за Партію регіонів готові були голосувати 28,1 % виборців, за «Батьківщину» — 25,6 %, «Удар» — 11,5 %, КПУ — 8,2 %. «Свобода» і «Україна Вперед» не набирають прохідні 5 %. Не визначились з вибором 14 % опитаних. У сумі результати всіх опозиційних сил на парламентських виборах

перевищують результат лідера — Партії регіонів. Таким чином, зберігається достатньо високий показник конкурентності виборів.

У той же час значно змінився критерій передбачуваності, оскільки в результаті останніх виборів Президента України відбулася централізація владного впливу, що привело до значної ресурсної переваги Партії регіонів. Показник передбачуваності підсилюється також і чинником стабільності електорату. Впевненість вища у так званих старих партій — ПР, «Батьківщини», КПУ і «Свободи». У них впевненість електорату — 60 %, «Удар» і партія Королевської мають нижчий показник — в межах 30 %. В «Удару» дуже багато молодого електорату — понад 20 %, в КПУ натомість старший виборець, який набагато надійніший [9].

Відповідно, на основі попереднього аналізу передвиборчих тенденцій, можна класифікувати парламентські вибори 2012 року в Україні як конкурентно-передбачувальні. Це свідчить про певне зниження рівня демократичності завдяки значній ресурсній переваги одного з учасників електоральних змагань.

Виходячи з проведеного дослідження наукових підходів та емпіричних даних, можна зробити висновок, що у визначенні демократичності виборів важливий характер мають не лише формальні показники «зміни влади», але й наявність реальних конкурентних противаг, які можуть забезпечити високий рівень напруження боротьби за владу, наявність альтернативи, в цілому сприяючи розвитку демократичних засад або підтримуючи їх.

Натомість, як зазначає російський дослідник К. Холодковський, створити передбачуваний і неконкурентний характер виборів досить просто, якщо є можливість заздалегідь перерозподілити ресурси і тими чи іншими способами не допустити висунення потенційно сильних претендентів. Такі вибори — звичайна практика для авторитарних (або «гібридних») політичних режимів. В умовах демократії, враховуючи, що ключовий її принцип — невизначеність результатів при визначеності правил гри, вибори, навпаки, мають бути конкурентними і непередбачуваними, хоча ймовірні й інші варіанти [10, с. 11]. Безумовно, за демократичного режиму влади можливі окремі випадки неконкурентних та передбачувальних виборів, але співвідношення числа передбачуваних і непередбачуваних, конкурентних і неконкурентних виборів, безумовно, може розглядатися як один з критеріїв демократичності політичної влади.

Література

1. Шведа Ю. Р. Выборы та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Р. Шведа. — Львів, 2010. — 462 с.
2. Ашихмина Я. Г. Конкуренция элит на выборах как критерий современной демократии [Электронный ресурс] / Я. Г. Ашихмина // Политическая экспертиза. — Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/346/30/>
3. Шумпетер Й. Елітарна демократія і теорія конкурентного лідерства // Демократія : Антологія / Й. Шумпетер [Упоряд. О. Проценко]. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 467–486.
4. Гельман В. Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории / В. Гельман // Общественные науки и современность. — 2001. — № 1. — С. 55–69.
5. Гельман В. Я. «Столкновение с айсбергом»: формирование концептов в изучении российской политики / В. Я. Гельман // Полис. — 2001. — № 6. — С. 6–17.
6. Ванхонен Т. Лекция «Демократизации в сравнении» [Электронный ресурс] / Т. Ванхонен. — Режим доступа : <http://www.inop.ru/files/vanhonen.doc>
7. Ашихмина Я. Г. Конкуренция элит на выборах как критерий современной демократии [Электронный ресурс] / Я. Г. Ашихмина // Политическая экспертиза. — Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/346/30/>
8. Дані сайту Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/>
9. Опозиційні сили разом переганяють ПР на виборах [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dif.org.ua/ua/mass_media/opoziciini-sili-razom-p.htm
10. Холодковский К. Г. Бюрократическая Дума / К. Г. Холодковский // Полис. — 2004. — № 1. — С. 10–26.

Осуществлен анализ научных подходов к определению демократических характеристик политических выборов. Предложена классификация и методика оценки конкурентности выборов как основного критерия демократичности.

Ключевые слова: политические выборы, электоральный процесс, демократия, конкурентность субъекты политики.

The analysis of the scientific approaches to the definition of the characteristics of democratic politicianamaal elections. A classification of methods and assessment of competitive elections as the main criterion of democracy.

Key words: political elections, the electoral process, democracy, competition policy actors.

Новакова Олена Вікторівна — професор кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Зеленько Г. І.